

Fuqarolarning Ijtimoiy-Siyosiy Faollashuvida Ijtimoiy Tarmoqlarning Tutgan O‘Rni

Raximov Sherzod Saidovich, Ph.D

Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirigi Professional ta’limni rivojlantirish instituti boshqarma boshlig‘I Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya: Maqolada fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtiroki shakllari, elektron hukumat va elektron davlat xizmatlari, ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy va salbiy ta’sirlari, elektron demokratiyaning mazmun mohiyati, ijtimoiy masalarning muhokamasi va qarorlar qabul qilish, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishda axborot kommunikatsion texnologiyalar hamda onlayn platformalarning o‘rni, raqamli demokratiya, elektron ishtirok etishga oid masalalar to‘g‘risida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar va atamalar: elektron hukumat, ijtimoiy tarmoqlar, elektron demokratiya, raqamli demokratiya, elektron ishtirok, ijtimoiy tarmoq, siyosiy-ijtimoiy jarayonlar.

Jamiyatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar va islohotlar fuqarolarning faol bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonni barpo etishning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma’rifiy asoslari yaratildi. Shuningdek, Qonun ijodkorligi va parlament nazoratini amalga oshirishning amaldagi mexanizmlarini samaradorlik nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqish, mazkur jarayonlarda fuqarolarning ishtirokini ta’minlash orqali jamoatchilikning davlat boshqaruvidagi tashabbuskorligini oshirish, “Elektron parlament” doirasida deputatlarni o‘z saylovchilari bilan, senatorlarni hududlardagi fuqarolar bilan bog‘lash, ular bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot olib borish, saylovchilarni qiynayotgan muammolarni muhokama qilish va hal etish jarayonini raqamlashtirish kabi masalalar keyingi besh yillikda ustuvor vazifalar sifatida belgilandi¹.

Fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ishtiroki odatda demokratiyaning hayotiy yo‘nalishi sifatida ko‘rsatiladi. Keyingi yillarda demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish maqsadida vakillik organlariga saylovning aralash (majoritar-proporsional) tizimini joriy qilish masalasi ham davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo‘lib², bu jarayonlarni bugungi kundagi elektron demokratiyani rivojlantirish orqali o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Elektron hukumat - davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash:

Elektron hukumat bugungi kunda global hodisadir. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2022 yilgi hisobotiga ko‘ra, raqamli texnologiyalar asosiy davlat xizmatlarini, shuningdek, ta’lim va sog‘liqni saqlash sohasidagi fundamental xizmatlarni qo‘llab-quvvatlashda global rol o‘ynashda davom etmoqda (Birlashgan Millatlar Tashkiloti, 2022). Elektron hukumatlar bo‘yicha tahlillarda to‘g‘ri

¹<https://lex.uz/docs/> (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni)

²<https://lex.uz/docs/> (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi «O‘zbekiston — 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni)

ta'kidlanganidek, amalga oshirishning maqsadlari va strategiyalari bir mamlakatdan boshqasiga juda katta farq qiladi.

Buyuk Britaniya hukumati 2017 yilgi Raqamli strategiyasida Hukumatning fuqarolarga moslashtirilgan xizmatlarni taqdim etish maqsadida "eski hukumat infratuzilmasini" o'zgartirish uchun "xizmatlarni yaxshilash uchun raqamli"dan foydalanishga intilishini ta'kidlaydi (DCMS, 2017). Yoki, boshqacha qilib aytganda, "onlayn xizmatlarni yaratish, hamda odamlar ulardan foydalanishni afzal ko'radilar". Ushbu tashabbuslardan ba'zilari Ichki ishlar vazirligining immigratsiya tizimlarini raqamlashtirishi, Bojxonaning soliq tizimlarini o'zgartirishi va ma'lumotlardan foydalanish orqali Buyuk Britaniya bo'ylab sog'liqni saqlashni o'zgartirishga qaratilgan "Ma'lumotlar hayotni saqlaydi" tashabbusini o'z ichiga oladi. Elektron hukumatning boshqa tashabbuslari qatoriga bandlik xizmatlari, ijtimoiy nafaqalar, shaxsiy hujjatlar (pasport va haydovchilik guvohnomasi, avtomashinani ro'yxatga olish, tug'ilganlik va nikoh to'g'risidagi guvohnomalar) hamda oliy ta'lim muassasalariga kirishni raqamlashtirish kabi xizmatlar kiradi.

Davlat xizmatlarini raqamlashtirishning umumiy afzalliklari bu samaradorlikni oshirish, biznes uchun xarajatlarni tejash, oshkoralikni oshirish, shuningdek, fuqarolarning siyosiy sohadagi ishtirokini oshirish kabi nuqtai nazaridan belgilanadi (Yevropa Komissiyasi, 2022).

Elektron hukumat xizmatlari ko'plab imtiyozlarni va'da qilsa-da, ular "fuqarolarning katta qismini jalb qilishda" qisman muvaffaqiyatsiz bo'lib qolmoqda (Sundberg, 2019). Ba'zi tadqiqotchilar elektron hukumat tashabbuslari demokratiya qadriyatlarini ilgari surish o'rniga texnik va iqtisodiy omillarni hisobga olgan holda ishlab chiqilganini, hal qiluvchi demokratik va ijtimoiy jihatlar esa qisman ko'rib chiqilganini ta'kidlaydilar.

Elektron ishtirok: fuqarolarni siyosiy jarayonga kiritish:

"Elektron ishtirok" tushunchasi odatda elektron hukumatning kichik majmui sifatida tushuniladi, lekin fuqarolarning ishtirok etish imkoniyati va maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydi. Garchi akademik va amaliyotchi adabiyotlar ushbu kontseptsiyani turli yo'llar bilan ifodalagan bo'lsa-da, u odatda "fuqarolarni qarorlar qabul qilish va davlat xizmatlarini ko'rsatishga jalb qilish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish" g'oyasiga asoslanadi. Fuqarolarning kengroq ishtiroki va demokratik jarayon o'rtasidagi munosabatni hisobga olgan holda, elektron ishtirok keyinchalik "elektron demokratiya" (Hennen va boshq. 2020) va u bilan bog'liq g'oyalar, jumladan, "elektron demokratiya", "raqamli demokratiya", "teledemokratiya", "virtual demokratiya" kabi nomlanadi.³

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bunday raqamli vositalar hukumat va fuqarolar o'rtasidagi an'anaviy munosabatlarning o'rnini bosa olmaydi. Buning o'rniga ular an'anaviy aloqa kanallarini "to'ldirish yoki qarama-qarshi qo'yish" imkoniyatini taklif qilishadi.

Demokratik jarayonlar va davlat xizmatlarini ko'rsatishda jamoatchilik ishtirokini oshirish uchun AKTning ta'siri Xaker va van Deyk (2000)⁴ tomonidan foydali tarzda umumlashtirilgan. AKT:

- Axborotni taqdim etish tezligi va ko'lamini oshirish, shu bilan fuqarolarni yanada faolroq jalb qilish;
- To'siqlarni bartaraf etish orqali siyosiy ishtirokni osonlashtirish;
- Muayyan guruhlarni (shu jumladan, ayniqsa, zaif guruhlarni) jalb qilishning yangi usullarini yaratish;
- Hukumat kun tartibini shakllantirishda ko'proq ovoz berish;

³Hennen, L., van Keulen, I., Korthagen, I., Aichholzer, G., Lindner, R., Nielsen, R. 2020. Introduction. In Hennen et al. *European E-Democracy in Practice* The Netherlands: Springer Open, 1-8

⁴Hacker, K. L., & van Dijk, J (2000b). What is digital democracy? In K. L. Hacker & J. van Dijk (Eds.), *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice* (pp. 1-9). London: Sage.

- Siyosiy agentlarga fuqarolarning ehtiyojlari va tashvishlariga to'g'ridan-to'g'ri javob berishga imkon beradi.

Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, elektron ishtirok etishning faoliyatini uchta funksiyaga bo'lish mumkin, bu turli xil vositalardan foydalanishni nazarda tutadi; **monitoring, kun tartibini belgilash va qarorlar qabul qilish.**

Monitoring nuqtai nazaridan fuqarolar raqamli vositalar orqali siyosiy vakillarni kuzatishi, savol-javob qilishi va maslahat berishi mumkin.

Fuqarolar siyosiy **kun tartibni** va ustuvorliklarni belgilashga ta'sir ko'rsatish uchun "elektron petitsiya" dan ham foydalanishlari mumkin. Fuqarolarga markaziy hukumat va uning tashabbuslariga ta'sir o'tkazishning to'g'ridan-to'g'ri yo'lini berish maqsadida 2002 yilda Dauning-strit veb-saytida elektron ariza berish xususiyati rasman joriy qilingan. Amaldagi qonunchilikka ko'ra, 100 000 imzo to'planganidan keyin taklif Jamoatlar palatasida muhokama qilinadi. U joriy etilganidan beri 36 000 ta taklif kiritilgan.

Fuqarolar, shuningdek, qonun takliflari va siyosatni ishlab chiqish uchun kraudsorsing, siyosiy partiyalar tomonidan internet-maslahatlashuvlar, birgalikda byudjetlashtirish, hamda elektron ovoz berish orqali siyosiy **qarorlar qabul qilishda** ishtirok etishlari mumkin. Buyuk Britaniyada They Work For You (theyworkforyou.com) fuqarolarga (12 yoshdan katta) Parlament palatasi, Shotlandiya parlamenti va Shimoliy Irlandiya assambleyasi faoliyatini kuzatish imkonini beradi. Unda alohida deputatlar, jumladan, yozma savollar soni va munozaralarda qatnashish, chiqishlar va xarajatlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Garchi ushbu vosita siyosiy jarayonlar haqida yaxshi tasavvurga ega bo'lsa-da, fuqarolarning siyosiy vakillar va tizimlar bilan o'zaro aloqa qilish qobiliyati cheklanganligicha qolmoqda (Korthagen va Dorst, 2020).

Elektron ishtirok etish yoki kengroq ma'noda elektron demokratiya samaralimi yoki yo'qmi, bahsli masala bo'lib qolmoqda. Fuqarolar ushbu raqamli maydonda o'z fikrlarini osonroq ifodalashlari mumkin bo'lsa-da, fuqarolarning siyosat ishlab chiqishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi haqida gap ketganda, dalillar kam. Buning sababi, hukumat fuqarolarni jamoatchilik muhokamasiga qo'shganda, bunday tashabbuslar bo'yicha harakat qilish qonuniy ravishda talab qilinmaydi (Leston-Bandeira, 2019).

Elektron hukumat, elektron ishtirok va raqamli istisnalar

Davlat xizmatlarini raqamlashtirish va fuqarolarni siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita jalb etishga qaratilgan hukumatning so'nggi tashabbuslari fuqaro-hukumat munosabatlarini an'anaviy tarzda o'zgartirishi va "raqamli fuqarolar" bilan "raqamli demokratiya"ning boshlanishini joriy qilishi mumkin. Shu bilan birga, bunday harakatlar raqamli tafovutni tan olish va unga qarshi kurashish, "ikkinchi darajali raqamli fuqarolar" (Hovik va Giannoumis, 2022, p. 7) ko'tarilishiga yo'l qo'ymaslik va raqamli ishtirok etish mavjud tengsizliklarni kuchaytirmasligini ta'minlashi kerak.

Raqamlashtirilgan davlat xizmatlaridan foydalanishga intilayotganlar ko'plab qiyinchiliklarga duch kelishadi. Oksfordshirdagi jamoat kutubxonasida internet va kompyuterlardan foydalanuvchilarga yakkama-yakka yordam ko'rsatadigan "raqamli yordamchi" ko'ngillilar dasturiga asoslangan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, onlayn, davlat xizmatlariga kirishda qiynalayotganlar odatda "raqamli iz"ga ega emaslar.⁵ Ya'ni, ularda oldindan mavjud hisoblar, jumladan, xizmatga kirish uchun, hisob qaydnomasiga kirish uchun elektron pochta manzili yo'q edi. Biroq, ushbu ro'yxatdan o'tish jarayonining bir qismi sifatida bir qator raqamli hujjatlarni topshirish kerak va ko'p odamlar "hujjatlarni skanerlash va keyin ularni elektron pochtdan yuklab olish" uchun resurslarga ega emaslar. Universal Jobmatch kabi boshqa xizmatlar uchun ikki faktorli autentifikatsiya jarayoni orqali shaxsingizni tasdiqlash uchun sizga bir nechta qurilmalar kerak bo'lishi mumkin. Kutubxona bepul kompyuterlarni taklif qilishi mumkin, ammo raqamli tizimlar bir nechta qurilmalarga kirishni

⁵Allman, K., and Radu, R. 2022. Digital footprints as barriers to accessing e-government services. *Global Policy*, 14(1): 84-94.

o'z zimmasiga olganida, "erkin umumiy foydalanish darhol etarli bo'lmaydi". Bundan tashqari, yetarli darajadagi raqamli ko'nikmalarga ega bo'lmasa, odamlar nafaqat bunday xizmatlarga kirishda qiynalibgina qolmay, balki onlayn zararlar, jumladan, ishonchsiz platformalar bilan nozik ma'lumotlarni almashish xavfiga ham duch kelishlari mumkin.

Xuddi shunday, elektron ishtirok etish ham bir qancha muammolarga duch keladi, ularning aksariyati demokratik ishtirok etishdagi qiyinchiliklarni aks ettiradi: marginal guruhlar uchun ovozning yo'qligi, bunday ishtirokning mazmunli ta'sirga olib kelmasligini his qilish ("ishtirok etishdan charchash" ga olib keladi), mazmunli ishtirok etish tashabbuslarini boshqarish uchun ma'muriy qobiliyat va boshqalar. Raqamli savodxonlik va kompyuterdan foydalanish imkoniyati etishmasligidan tashqari, ko'p odamlar siyosat va siyosiy takliflarni tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarga ega emaslar. Darhaqiqat, bunday ko'nikmalar ijtimoiy tarmoqlar va boshqa onlayn platformalarda harakat qilishdan tashqarida. Shu tarzda, mazmunli ishtirok faqat "juda kichik guruhlar tomonidan o'zlashtirilishi" mumkin.⁶

Fuqarolarning raqamli ishtirokiga Ijtimoiy tarmoqlarning ijobiy ta'siri:⁷

Raqamlashtirilgan dasturlar va ijtimoiy tarmoqlar, ayniqsa, yoshlar o'rtasida fuqarolik ishtiroki yoki siyosiy faollikni yanada jonlanishi uchun xizmat qilmoqda. "Instagram" va "Twitter" kabi ilovalardagi interaktiv xususiyatlar foydalanuvchilarga kontentni yaratish, foydalanish, almashish imkonini beradi, bu ichki va xalqaro muammolar atrofida ko'proq munozaralar va xabardorlikni keltirib chiqaradi. Tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlarning "yaxshiroq tashkil etilgan faollik" va "jamoalarni va jamoaviy tashabbuslarni yaratish" qobiliyatini oshirishini tasdiqlaydi (Polizzi, 2020, p.4).

Ijtimoiy tarmoqlar bo'yicha tadqiqotlar "demokratik ishtirok" tushunchalarini o'z ichiga oladi, bunda shaxsning faoliyati "psixologik o'lchov" (Schonfeld, 1975), ular uchun eng muhim bo'lgan qadriyatlar va mavzularni ifodalaydi. (Polizzi, 2020, p. .3). Misol uchun, agar odam hayvonlarning farovonligi yoki sayyorani asrashga oid postlarni yoqtirsa, ular "iqlim o'zgarishi" va ekologiya muammolari bilan bog'liq hamda "Yashil partiya" bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, siyosiy masalalar bo'yicha o'z fikringizni onlayn tarzda baham ko'rish fikri "raqamli faollik" ning yangi to'lqinini qo'zg'atdi, tadqiqotlar ijtimoiy media orqali "ijtimoiy hayot haqidagi tanqidiy fikrlarni baham ko'rishga imkon beradigan usullar tufayli yoshlarning fuqarolik faolligini oshirishga qaratilgan. ijtimoiy tarmoqlarning yoshlarning bilim olishi va yangiliklarni, mulqotini rag'batlantirishga ta'sirini nishonlaydi: oddiy "memning ulushi" yoki "yangilik hikoyasini onlayn o'qish" dan boshlab, ijtimoiy tarqmoqda dolzarb mavzulardan ko'proq xabardor bo'lishga imkon beradi. Shunday qilib, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarga juda aniq masalalar bo'yicha bog'lanish imkonini beradi va natijada ularning siyosiy faolligi va fuqarolik ishtirokini oshiradi. Polizzi (2020, p.3) Dutton, Blank, and Groselj (2013), Theocharis (2015), van Laer va van Aelst (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ishora qilib, ijtimoiy tarmoqlar odamlarning siyosiy faol bo'lishiga yordam berganligini ko'rsatadi. Petitsiyalarni imzolash, namoyishlar haqida eshinish va qatnashish orqali jalb qilingan.

Faollikning ushbu yangi shakli ilmiy tanqid mavzusi bo'ldi, "slacktivist" deb nomlangan raqamli ijtimoiy-siyosiy masalalar bilan shug'ullanadigan shaxsga nisbatan ishlatilgan, ammo ularning o'zgarishlarni yaratishga yoki sababga yordam berishga ta'siri shubhali hisoblanadi. "Beyond Slacktivism" asarida Dennis (2018) faollikning ushbu shaklini himoya qilib, umuman ijtimoiy media va raqamli targ'ibot odamlarga "o'z shartlari bo'yicha" qo'shilishga imkon berishini va ular "qabul qilingan qarorlarga qandaydir sezilarli ta'sir ko'rsatishini" ta'kidlaydi. (Portsmut universiteti). Aytish mumkinki, petitsiyani imzolash fuqarolik ishtirokining kichik bir qadamidir, uni hech narsa qilmaslik bilan solishtirganda oson va yaxshiroq deb hisoblash mumkin.

⁶ Digital Inclusion Research Hub/<https://www.digitalinclusionuk.org/research/digitalisation-and-democracy>

⁷ <https://www.digitalinclusionuk.org/research/the-effects-of-social-media-on-civic-and-political-participation>

Fuqarolarning raqamli ishtirokiga Ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siri:

Ijtimoiy tarmoqlar ijtimoiy-siyosiy masalalardan xabardorlikni oshirishga imkon bersa-da, bu ma'lumotlarning qanchalik ishonchliligi bahsli masaladir. "Facebook" kabi tarmoqlardan eng ko'p onlayn trafikdan foydalaniladi (Freedman, 2012) va foydalanuvchilarni kuchli reaksiyalarni keltirib chiqaradigan kontent bilan kuchaytirish va oziqlantirish usullari tufayli ekstremal mafkuralarni kuchaytirish xavfini ushlab turishi mumkin bo'ladi. Onlayn kontent "parchalangan va qutblangan" ekanligini hisobga olsak, "soxta yangiliklar" fenomeni noto'g'ri ma'lumotlarning haqiqat sifatida ko'rsatilishi bilan bog'liq muammolarni ko'paytiradi (Polizzi, 2020, p.4). Aytish mumkinki, eng xavfli algoritmlar bu moslashtirilgan "siz uchun sahifa" (fyp) bo'lib, sizga yoqqan postlar keyinchalik takrorlanadi va shunga o'xshash kontent ushbu shaxsning tasmaida davom ettiriladi. Bu "yopiq fikrli" va "o'qimagan" xatti-harakatlar ehtimolini oshiradi va ekstremistik qarashlarning tarqalishi xavfini oshiradi. Ijtimoiy tarmoqlarda har kim postlar yaratishi mumkinligi va ularning tarfkashligi shubha ostiga olinmasligi mumkinligi sababli, soxta yangiliklarning tarqalishi bugungi kunning asosiy muammosiga aylandi. Misol uchun, agar biror kishi prezident Trampni qo'llab-quvvatlovchi postni yoqtirsa, ularning fyp bir zumda o'xshash siyosiy mansublikni ifodalovchi kontentni tasvirlaydi. Shunday qilib, bu yagona nuqtai nazarning regurgitatsiyasi va mustahkamlanishi tufayli, bu shaxsning boshqa istiqbollardan xabardorligi cheklangan bo'ladi. Birovning o'z qarashlarini onlayn tarzda aks ettirishning qulayligi ba'zilarni nimaga ishonish kerakligi haqida "hayratlanish" va "ehtiyotkorlik" tuyg'usiga olib keldi. Keyinchalik, odamlar ko'pincha ijtimoiy-siyosiy masalalardan uzilib qolishdi, chunki qayta ishlanishi kerak bo'lgan ma'lumotlarning miqdori "juda ko'p" deb hisoblanadi. Demak, ijtimoiy tarmoqlar siyosiy sohaga yanada aralashish o'rniga "siyosiy befarqlik" ga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'sirini bartaraf etish yo'llari

Siyosatshunoslar "raqamli savodxonlik" ijtimoiy tarmoqlarda ijobiy va bilimli tarzda harakat qilish uchun muhimligini ta'kidlaydilar.⁸ Ijtimoiy media platformalari noxolis ma'lumotlar va targ'ibotni takrorlash xavfi borligini va ijtimoiy-siyosiy bahslarga samarali hissa qo'shish uchun raqamli savodxonlik muhimligini taklif qiladi. "Funksional raqamli savodxonlik" "amaliy ko'nikmalar" va "onlayn bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan tushuncha"larni anglatadi (Polizzi, 2020, p.2). Buyuk Britaniyada The Guardian odatda "minimal sensatsiya" va "doimiy neytral" holatdagi tufayli aniqroq ma'lumot manbai sifatida qabul qilinadi (Barak, 2022). "Quyosh", aksincha, ko'proq "o'ng qanot tarfkashlik bilan shov-shuvli, chalg'ituvchi hikoyalar" nashr etadi, deb hisoblangan "Reuters instituti so'rovi" respondentlarning 13 foizi o'z yangiliklariga ishonadi, 64 foizi esa ishonmaydi (Media Bias Fact) Tekshirish, 2022). tanqidiy raqamli savodxonlik "kengroq raqamli muhit haqidagi bilimlar bilan uyg'unlikda" amalda demokratiya va uning turli me'yoriy modellari uchun foydali bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. U "internet vositachiligida xabardor, tanqidiy avtonom va faol fuqarolarning fuqarolik va siyosiy ishtirokiga" hissa qo'shish potentsialiga ega (Polizzi, 2020, p.3). Shunday qilib, raqamlashtirishning siyosatga qutblovchi ta'siriga qaramay, raqamli savodxonlik shaxsga aniq ma'lumotni ekstremistik yoki noxolis targ'ibotdan samarali ravishda farqlash imkonini beradi (Mihailidis va Viotty, 2017). Media tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, "internetning imkoniyatlari va cheklovlaridan xabardor bo'lish undan siyosiy maqsadlarda foydalanishga pragmatik yondashuvni osonlashtirishi mumkin"⁹. Keyingi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yangiliklarni ishlab chiqarish va yangiliklarda tarfkashlik haqidagi bilimlarni qadrlash onlayn va oflayn rejimda fuqarolik faolligining yuqori darajalariga mos keladi. Bundan tashqari, veb-saytlarning ishonchliligini baholash qobiliyati onlayn siyosiy faollikning o'sishi va "turli istiqbollarga onlayn ta'sir qilish" bilan bog'liq (Kahne, Li va, Feezell, 2012, p.19).

⁸ Fry, K. G. (2014). What Are We Really Teaching? Outline for an activist media literacy education. In de Abreu, B. S. and Mihailidis, P. (eds.). *Media Literacy Education in Action: Theoretical and Pedagogical Perspectives*. New York: Routledge, 125-137.

⁹ Polizzi, G. (2020). Information literacy in the digital age: why critical digital literacy matters for democracy. In Goldstein, S. (ed). *Informed Societies: Why information literacy matters for citizenship, participation and democracy*. [Online]. London: Facet Publishing, 1-23. [Date accessed: 13 June 2023].

Zamonaviy ilmiy munozaralar mavzusi bo'lgan asosiy masala - bu ijtimoiy media "raqamli bo'linish" ni qanday kuchaytiradi. Raqamlashtirish internetga kira olmaydigan yoki navigatsiya qila olmaydigan guruhlarni izolyatsiya qilish xavfini tug'diradi va shuning uchun ularning fuqarolik va siyosiy ishtirokining jamoat sohasida ovozi eshitilmaydi. Keyinchalik, mazmunli ishtirok etish faqat kichik bir guruh shaxslar tomonidan amalga oshirilishi mumkinligi xavfi mavjud. Biroq, yaqinda bu salbiy ta'sirni cheklash uchun hukumat (UK) va mahalliy tashabbuslar amalga oshirilmogda. Demokratiya va raqamli texnologiyalar bo'yicha parlament qo'mitasi "barcha yoshdagi odamlarga raqamli asrga mos keladigan raqamli media savodxonligining muhim ko'nikmalarini o'rgatish kerak" deb ta'kidladi. Faol raqamli fuqarolar "ijtimoiy media platformalarini "o'z mahsulotlari jamoatchilikka ochiq va tushunarli bo'lishini ta'minlashga" chaqirdi.

Siyosiy sohani o'rab turgan juda ko'p materiallar bilan boshqarish uchun "kattaroq demokratiya" uchun "kattaroq shaffoflik" talab qilinadi. Ross (2016) ta'kidlashicha, "ochiq ma'lumotlar" "ko'proq odamlarga mahalliy va milliy darajada o'z siyosiy tizimini tushunishga" imkon berish orqali saylovchilar ishtirokini oshirishi mumkin. Turli ilovalar ommaviy siyosiy ishtirokni rag'batlantirish uchun tobora ko'proq ishlab chiqarilmogda. Misol uchun, Ed Dowding "yoshlarni siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb qilish" niyatida "Mening vakilim" ilovasini ishlab chiqdi. Uzoq, shaxssiz so'rovlardan farqli o'laroq, ushbu ilova foydalanuvchilarga "his-tuyg'ularini muhokama qilish va bo'lishish" imkonini beradi¹⁰ (Ross, 2016). Xuddi shunday, "Polititruth" shaxsning tanqidiy raqamli savodxonligini oshirish uchun o'yin formatida ishlab chiqilgan bo'lib, bu orqali siz xabarning rost yoki yolg'onligiga qarab chapga va o'ngga surish imkoniyati mavjud. Bundan tashqari, Facebookning o'zi Amerika va Hindistonning noto'g'ri ma'lumotlarga nisbatan raqamli ko'nikmalar yetishmasligiga qaratilgan tadqiqotda yaqqol ko'rinib turgan soxta yangiliklar muammosiga qarshi kurashishga harakat qildi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Facebookning "Yolg'on xabarlarni aniqlash bo'yicha maslahatlar" - foydalanuvchilar yolg'on xabarlarni aniqlash uchun 10 ta strategiya qabul qilingan, buning natijasi "hayratlanarli darajada muvaffaqiyatli" bo'lib fuqarolarning yolg'on sarlavhalarga bo'lgan ishonchini kamaytiradi"¹¹

Xulosa qilib aytganda, demokratik jamiyatni shakllantirish uchun jamoatchilikning siyosiy ishtiroki muhim ahamiyatga ega ekanligini inkor etib bo'lmaydi; ammo, bunday raqamlashtirilgan va texnologiyalashtirilgan kontekstda bunga qanday erishamiz? Ijtimoiy tarmoqlar soxta yangiliklar va noto'g'ri targ'ibotni tarqatish xavfini tug'diradi. Biroq, raqamli savodxonlik bilan, shaxslar onlayn manbalarning ishonchligini aniqlashlari va yanada bilimli va aniq ijtimoiy-siyosiy kuzatuvlar qilishlari mumkin. Aytish mumkinki, siyosiy harakat qanchalik kichik bo'lmasin, siyosiy harakatlarga qo'shilgan har qanday hissa maqtovgga sazovor bo'lishi kerak va ijtimoiy tarmoqlar bu faollikni rag'batlantirishning ta'sirli vositasi bo'lmoqda.

Фойдаланган адабиётлар

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni)
3. Hennen, L., van Keulen, I., Korthagen, I., Aichholzer, G., Lindner, R., Nielsen, R. 2020. Introduction. In Hennen et al. *European E-Democracy in Practice* The Netherlands: Springer Open, 1-8

¹⁰ Ross, E. (2016). Apps for democracy - open data and the future of politics. [Online]. [Accessed 13 July 2023]. Available at: <https://www.theguardian.com/media-network/2016/aug/19/apps-for-democracy-open-data-and-the-future-of-politics>

¹¹ Guess, Andrew, Lerner, Michael, Lyons, Benjamin, and Neelanjan Sircar. (2020). "A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India." *Proceedings of the National Academy of the United States of America*, 117(27): 15536-15545.

4. Hacker, K. L., & van Dijk, J (2000b). What is digital democracy? In K. L. Hacker & J. van Dijk (Eds.), *Digital Democracy: Issues of Theory and Practice* (pp. 1–9). London: Sage.
5. Allman, K., and Radu, R. 2022. Digital footprints as barriers to accessing e-government services. *Global Policy*, 14(1): 84-94.
6. www.digitalinclusionuk.org/research/digitalisation-and-democracy
7. <https://www.digitalinclusionuk.org/research/the-effects-of-social-media-on-civic-and-political-participation>
8. Fry, K. G. (2014). What Are We Really Teaching? Outline for an activist media literacy education. In de Abreu, B. S. and Mihailidis, P. (eds.). *Media Literacy Education in Action: Theoretical and Pedagogical Perspectives*. New York: Routledge, 125-137.
9. Polizzi, G. (2020). Information literacy in the digital age: why critical digital literacy matters for democracy. In Goldstein, S. (ed). *Informed Societies: Why information literacy matters for citizenship, participation and democracy*. [Online]. London: Facet Publishing, 1-23. [Date accessed: 13 June 2023].
10. Ross, E. (2016). Apps for democracy - open data and the future of politics. [Online]. [Accessed 13 July 2023].
11. Guess, Andrew, Lerner, Michael, Lyons, Benjamin, and Neelanjan Sircar. (2020). “A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India.” *Proceedings of the National Academy of the United States of America*, 117(27): 15536-15545